

ERDÉLYI KÖNYVEK

DESTOVA TIZENKÉT ÉVE LESZ A NYÁRON, hogy e sorok írója, I elparentálva e folyóirat lapjain Jancsó Benedeket, elkesergett azon, hogy elköltözvén közülünk a román nemzetiségi kérdésnek ez az utolsó nagy ismerője, Magyarországon „nincs ember, nincs egy új generáció, mely a kiháló Jancsók örökét átvegye“. S nem is lesz, tette hozzá pesszimizmussal, mert a román kérdéssel nálunk senki sem törődik.

A tény igaz volt, de a jóslás, szerencsére, nem. Akkor, a harmincas évek elején nem igen volt nyoma a román kérdéssel való komoly foglalkozásnak; de egy pár év alatt kifakadt és teljes virágjába bontakozott annak a nemzedéknek a munkája, mely hivatottan foglalkozik román dolgokkal, ír román történetet, nyelvészetet. A román kérdés az új nemzedéknél jó kezekben van: ma már kiváló munkák egész sorát idézhetnők.

Csak az erdélyi magyar kisebbség helyzetére vonatkozó munkák hiányoztak csaknem teljesen.

Az első világháborút követő években a magyar-román viszonyral foglalkozó irodalom nem volt komoly és iránya nem volt helyes. Az egyik könyv, egy kiváló erdélyi író munkája, melyről e cikk keretében lesz szó, írja: „Olvashattunk tudósítást, újságcikket, röpiratot, könyvet addig is, míg országgrészünket puskacsövek választották el az anyaországtól; de ezek csak lámpafények voltak, melyek ide-oda világítanak, de maga a kisebbségi nemzettest csak még sűrűbb homály ben maradt“. S éppen a harmincas évek elején írta Jakabfiy Elemér, az erdélyi magarság egyik leghívatottabb vezére, hogy „mi, erdélyiek régóta fájlaljuk, hogy magyarországi testvéreink nem igen törődnek velünk: egy-két komoly sajtótényező kivételével csak akkor olvashatunk a magunk életéről, ha annak eseményeit szenzációkká lehet duzzasztani; de problémáinkkal nagyon kevesen foglalkoznak s az Urmánczy Nándorok megemlékezései néha mérhetetlen kárt okoznak nekünk“.

A magyarázat egyszerű. Mi, kívül állók Erdélytől hermetice elzárva, nem ismerhettük úgy az eseményeket, mint azok, akik részesei voltak; s ami még döntőbb befolyással bírt, azoknak a cikkeknek, füzeteknek, könyveknek egyetlen célja volt: a propaganda. Ha magyarországi író írni kezdett, tollát nem a valóság egyszerűsége, hanem a szenvedélyesség túlzása vezette. Azért nem volt komoly monográfiája, vagy ha úgy tetszik, története az erdélyi kérdésnek a két világháború közé eső két évtizedben. Az erdélyiek nem írhatták meg sorsukat őszintén, a maga rideg valóságában, nekünk pedig a jogtalansággal szemben érzett tehetetlenség tette szenvedélyessé írásunkat.

A volt trianoni Magyarország románul tudó gárdája új és értékes csoporttal gyarapodott északi Erdély visszacsatolása nyomán. Most közöttünk vannak azok, akik átélték azt a huszonkét esztendőt, akik látták és hallották, részesei voltak az eseményeknek s most hátuk megett a múlttal, propagandára nem gondolva írhatják meg a történeteket a történetíró tárgyilagosságával. Még tudják, és kötelességük, hogy megírják. Úgy látszik: megteszik.

Pár hete jelent meg két könyv, mindkettő az egész huszonkét év történetével foglalkozik, az egyik a szenvedés éveinek politikai, a másik irodalmi, szellemi képét nyújtja.

A politikai történet címe „Huszonkét év, 1918—1940“, Mikó Imre írta, az erdélyi politikusok Benjáminja, a magyar törvényhozásba behívott erdélyi részi képviselők legfiatalabb ja. Munkája nagy érték, alapja lesz a még eljövendőeknek.

„A kisebbségi történetírás“, írja Mikó Imre, „és a napi politika határmezsgyéjén elég nehéz megtalálni azt a pontot, ahonnan a közelmúlt már

történelemnek látszik, a két évtizeddel ezelőtt lezajlott események pedig még mindig elevenen élnek.“ Nehéz, mert „a szereplők legnagyobb része ma is jelentős közéleti szerepet játszik, a tettek és mulasztások felett pedig még nem mondta ki ítéletét a magyar történelem“. Igaz, ez mind így van, de azt hiszem, hogy a magára erőltetett tárgyilagosság nagyon nehezzé tette az író dolgát. „Mégis“, mondja Mikó Imre, „ha a tiszta látást nem homályosítja el semmiféle öngazolási szándék, sem pedig a ma annyira divatos mártír-szemlélet“. Mikó Imre ennél többet tett: ír a legnagyobb tárgyilagossággal, csaknem szárazon, kerülve kritikát és egyéni szempontokat, távol minden hatásvadászattól. Könyve cselekedetek és események foglalata, olyan, amire a lidércnyomás elmúltja után szüksége van az embernek, hogy zavartalanul követhesse a huszonnégy év történetének összefüggő láncolatát. Egy magyarországi lap a könyv hiányául rója fel, hogy az író nem vonja le az események elméleti következtetéseit, hogy például, a követett kisebbségi politika helyes volt-e vagy sem? Lehetetlen kívánság: huszonnégy év rövid idő egy politikai módszer kikristályosodására s a magyar kisebbségi politika iránya ez idő alatt, köztudomás szerint annyit változott, annyit kísérletezett, hogy általános következtetést, szabályt sem az erdélyi, sem más politika számára levonni nem lehet. De változtak az idők is azóta..

Mikó Imre krónikás módszerének hátrányai is vannak. A még tájékozatlan olvasó nem vesz észre bizonyos mozzanatokot, és így ezeknek, talán mert nincsenek eléggé hangsúlyozva, elhomályosul az a jelentősége, mellyel az egész huszonnégy évtized történetben bírt.

Ilyen például a könyv két alapfejezete: „Erdély elszakítása“ és „A németek válaszüton“, Erdély népeinek állásfoglalásáról szól az egyesüléssel szemben. Vájjon e két fejezet krónikai egyszerűségéből látja-e az olvasó azt a kétségtelen jelenséget, hogy a Romániával való egyesülés tulajdonképpen egy kis, Vajda-Voevod Sándor és Dragomir Silviu vezetése alatt álló román csoporton kívül, komolyan és fenntartás nélkül senkinek sem kellett?

Mielőtt a gyulafehérvári népgyűlés megtörtént volna, hajszálon múlt és csupán Maniu Gyula közbelépésének tulajdonítható, hogy a románság vezetői Aradon el nem vetették az unió gondolatát s megmaradtak a magyar állam keretében; a gyulafehérvári gyűlést megelőző tanácskozáson is hosszú és heves vita volt — és folyt később tovább a sajtóban, — hogy vájjon autonóm kormányzatot kössenek-e ki Erdély számára vagy ne és vájjon feltételek mellett vagy azok nélkül egyesüljön-e Erdély a királysággal?¹

Hogy a magyarok és székelyek december 22-i nemzetgyűlése tüntetett az unió ellen, az természetes volt.

A szászok csatlakozásáról az utóbbi időig csak az került nyilvánosságra, hogy, kelletlenül bár, de már 1919 január 8-i medgyesi gyűlésükön csatlakoztak a gyulafehérvári nyilatkozathoz. Tudták, — mondja Mikó Imre Teutsch, a szász püspök-történetíró szavai szerint — hogy „ha Magyarország tönkre megy, mi is elpusztulunk, elvész népünk és egyházunk; ha országunkat elszakítják Magyarországtól, vége százados történetünknek és jövőnknek“. De sem a szász püspök, sem Mikó Imre nem beszél a szászok 1918 őszi állásfoglalásáról. A „Volk im Osten“ című bukaresti lap most, ez évi februárban, tehát Mikó könyvének megjelenése után, cikket hozott a szomorú híró Brandsch Rudolftól „a délkeleti németiség az összeomlás napjaiban“ címmel, melyben közli, hogy 1918 november 10-ikén Budapesten a Schuller-vendéglőben tartott német nemzeti gyűlésen ő maga, Brandsch, mint elnök szónokolta el a következőket: „Hangsúlyoznunk kell, hogy mi németek önrendelkezési jogunkat nem úgy értelmezzük, mint a szlovákok vagy jugoszlávok, akik saját államuk felállításában, vagy más államhoz való csatlakozásukban látják kívánságaik teljesítését. Mi önrendelkezési jogunkat a magyar

¹ Lásd erre vonatkozólag a Magyar Szemle 1928 december és 1929 május hónapi számaiban megjelent „A gyulafehérvári rezolúció“ és „Nagyrománia megalakulása“ című cikkeinket.

állam keretein belül kívánjuk, ha nekünk erre lehetőséget adnak . . . Miként azelőtt, úgy most is a magyar haza területén állunk és annak oszthatatlanságáért síkra szállunk, amíg az lehetséges és annak demokrati-zálódását kívánjuk.“

És két hónap múlva mégis megtörtént a medgyesi deklaráció. Mikó Imre szerint „a százszok magatartását a megszálló román hadsereg döntötte el, a román fegyverek lelki kényszerének hatása alatt“ mondták ki az egyesüléshez való csatlakozásukat.

Mindez mutatja, hogy Erdély úniójának alapja — beleértve a románokat is — sem nem a népek szabadon gyakorolt önrendelkezési joga, sem nem a gyulafehérvári rezolúció, hanem, mint néhai Ionéi Bratianu annyiszor az erdélyi románok szeme közé vágta: a román dorobánc, a román katona, a hódítás joga. Ezért húzódik veres fonalként végig a huszonkét év történetén a regáti románságnak az a felfogása, hogy Erdély hódított terület, tehát a hódító Bukarest parancsa szerint köteles élni s ezért hangzott fel néha-néha az erdélyi románok szájából a szentségtörő sóhajlás: „Jobb volt Magyarországon“.

Mikó Imre könyve az erdélyi magyar politikát öt fejezetben tárgyalja: 1. a háborús kezdeti évei; 2. a magyar párt megalakulása és első szereplése; 3. a magyarság beleilleszkedése és részvétele a román politikai életbe; 4. a revíziós és antirevíziós küzdelmek kora és végül 5. a parlamentarizmus vége, a rendi Románia s benne a Magyar Népközösség megalakulása.

Ezekben a fejezetekben folyik le előttünk Erdély történetének huszonkét éve. Nemcsak azok a küzdelmek, melyeket a magyarság az elnyomó román politika ellen folytatott: földreform, iskolapolitika, képviselőválasztások, parlamenti szereplés és annyi más, hanem megtaláljuk a fejezetekben azoknak az ellentéteknek, félreértéseknek, tévedéseknek a történetét is, melyeket a magyarság elkövetett vagy saját magával vívott. Egy fiatal, politikai tapasztalattal, hagyományokkal nem bíró államba került az évezredek politikai gyakorlatban kifejlődött magyar, s az új viszonyok között tapasztalatai hasznavehetetlenek voltak. A kezdeti években részt sem akart venni a közéletben, de ez az út járhatatlan volt és felmerült a kérdés, vajjon egymagában, vagy román többségi párton belül, avagy a meglévő pártokkal koalícióban, esetleg más kisebbséghez csatlakozva csinálja politikáját? Felmerült a kérdés, vegyen-e egyáltalában részt olyan törvényhozási munkában, mely őt nem érdekelte? E kérdés a múltban az ír vagy a flamand politika sem bírta megoldani, de meghasonlás könnyen támadt a nyomában.

Mindezt meg kellett oldani és elvégezni egy olyan ellenséges légkörben, ahol a többségi nép választásokon és törvényhozási teremben kész volt nemcsak terrort és korrupciót, hanem fegyveres erőszakot alkalmazni és gyilkolni. Az 1937 decemberi választások alkalmával három székely ember esett el csendőrgolyótól találva. „A magyarság első mártírjait“, írja Mikó, „a falusi nép adta Erdélynek, megérdemlik, hogy nevüket feljegyezzük“. Feljegyezzük mi is, mert megérdemlik: Marton Károly, Siklódi Sándor és Balogh Antal voltak.

Két alkalommal tett a román kormány lépést, mely folytatva talán enyhülést hozott volna a magyarság sorsába.

1928-ban a Maniu-kormány intézkedései azt a látszatot keltették, mintha a kisebbségi jogot kodifikálni akarná. De mindez nem volt komoly: az előkészítő munkán se jutott túl a kormány; talán nem is akart túljutni. A magyarság pedig komolyan vette és kidolgozott megfelelő törvényjavaslatot; nem is egyet, hanem kettőt, de nem került rá a sor.

A másik reménység akkor csillant fel, mikor az 1931-iki Iorga-féle „szakértők“ kormánya a miniszterelnökség mellé „kisebbségi alminisztériumot“ szervezett. Az új hivatal halva született, mert élére Brandsch Rudolfot állították, azt a Brandschot, akiről Mikó megírja, hogy szerzője volt a medgyesi határozatoknak és hogy később a német Népközösség tagjai közül is

kizárták. Négy hónappal kinevezése előtt „Veszedelemes barátok“ címen cikket írt a romániai kisebbségről, ahol kifejtette, hogy a román államban egyik oldalon áll a többségi román nép azzal a törekvéssel, hogy „egy kegyetlen történeti múltban elnyomott fejlődést minden téren előbbre hajtson“, másik oldalon a kisebbségek három csoportja: az első szervezetlensége híján nem jön számításba, — ezen a zsidóságot értette — a második csoport a németek, kik konszolidált jogállamban akarnak fejlődni s a harmadik csoport a magyarok, mely „elsősorban külpolitikailag orientált és határrevízióra gondol, úgyhogy számára a kisebbségi kérdés másodrendű és csak agitációs eszközül szolgál“. De mikor a magyar párt kifogást emelt Brandsch kinevezése ellen, a miniszterelnök kijelentette, hogy hivatalnokai kiválasztásába nem enged beleszólást és „Brandsch jó román“.

A kisebbségi alminisztérium egy év múlva megszűnt s csak tíz év múlva éledt fel sajtóságos körülmények között.

1940 június végén szállották meg az oroszok Besarábiát s a Tatarescu-kormány lemondván, Gigurtu-kormány alakult, melyben, Isten tudja mi okból, felelevenítették a kisebbségi minisztériumot s vezetésére a németiség vezérét, Hans Otto Rothot kérték fel. „Azzal“, jegyzi meg Mikó, „most már senki sem törődött, hogy az alkotmány szerint miniszter csak az lehet, aki legalább három nemzedéken át román elődöktől származik, a kormány igyekezett a német barátság hangoztatásával menteni, ami még menthető.“ Érdekes az volt, hogy Roth nem vállalta a miniszterséget, de a sajtóban mégis megjelent a hír, hogy letette az esküt s a cenzúra nem engedte megcáfolni, hogy a külföld azt higgye, Romániában ismét van kisebbségi miniszter. A végén a gazdátlan hivatal önmagától kimúlt.

Pár héttel később megtörtént a bécsi döntés, megszűnt Nagy-Románia és elmenekült az uralkodó, aki tíz évvel előbb, visszatérte alkalmával megesküdött, hogy „megtartja az alkotmányt, a törvényeket és megőrzi az ország területi épségét“. A valóságban az eskü egyetlen pontját sem tartotta meg.

Mikó Imre könyvét pár okosan kiválasztott melléklet: a gyulafehérvári rezolúciók, a kisebbségi szerződés, a „csúcsei paktum“, Bánffy Miklós emlékirata és egy nagyon jó és pontos névmutató egészíti ki. Nem tudjuk, hogy a bőven felsorolt forrásmunkák közül miért hiányzik a budapesti egyetem Kelet európai Intézete által kiadott „Die siebenbürgische Frage“ című munka?

Jóllehet Ligeti Ernő könyve, „Súly alatt a pálma“ ugyanannak a huszonzét évnek a történetével foglalkozik, munkája formában, stílusban és főleg anyagában egészen más, mint a Mikó könyve. A Mikóé Erdély politikai történetét tárgyalja a huszonzét éves román uralom alatt, Ligeti könyvének alcíme azt mondja: „egy nemzedék szellemi élete, 22 esztendő kisebbségi sorsban“.

Mikó Imre politikus, ma országgyűlési képviselő; Ligeti Ernő hírlapíró és szépiíró. Mikó Imrének ismerjük egy kitűnő előző munkáját az erdélyi faluról és kisebb dolgozatait a magyarság népszövetségi petícióiról és a magyar-román kérdés világháború előtti bibliográfiáját. Ligeti Ernő írt egy féltucat Erdélyben jól ismert regényt, kiadott két kötetnyi verset és ugyanannyi elbeszélést s szerkesztette mindenkifelett Erdély egyik legélénkebb, legtartalmasabb liberális lapját, a „Független Újságot“.

Mikó Imre könyve történetírás, politikai események összefüggő láncolatának elbeszélése. Ligeti Ernő pedig nem akarja, hogy könyvét történelemnek tekintsék, de szépirodalomnak se. Könyve, mint maga írja, „az emlékiratnak egy neme, de amelyben a szerző lehetőleg csak akkor beszél magáról, mikor indokolt. A munka inkább felmérni igyekszik a változás mélységét egy olyan néptörzsek világában, mely állam nélkül rekedt és a szellem, a kisebbségi génusz erejével a maga levegőtlenességében és magányosságában is egynek érezte és eggyé nevelte magát, eltéphetetlen sorsközösségét a legelemibb létfeltételek ellenére is megőrizte és megteremtette“. Munkájának igazolásában arra hivatkozik, hogy a

magyar szellemi élet terén a memoáriróadalom tipikusan erdélyi jelenség, emlegeti Cserei Mihályt, Bethlen Miklóst, Mikes Kelemt, Bőd Pétert, kiknek emlékiratai, „ha nem is voltak, pártatlanok., több ízt és levegőt őriztek meg, mint amennyit a kor összegyűjtött dokumentumanyaga nyújthat“.

Mikó Imre, mint többször hangsúlyoztam, a történetíró tárgyilagosságára törekedett s azt emberi mérték szerint el is éri; története egy sine ira et studio története egy embernek, kinek pedig minden jogosultsága megvan a kritikára, az ellenszenvre és gyűlöletre, mint a pártatlanságra és vonzalomra. Ligeti Ernő az elébb idézett mondatba foglalt megjegyzésében, hogy a Csereiek, Bethlenek, ha nem voltak is pártatlanok, jó szolgálatot tettek a jövőnek — saját irányának adja meg a felmentést. Ligeti sem pártatlan, tele van rokonszenvel vagy ellenszenvvel, vonzalommal vagy kifogással: egyszóval, a megtestesült szubjektivitás, „viaskodás élményeivel“. De ez teszi a könyvet érdekfeszítő olvasmányá: ahogy elköltözött vagy ma is élő személyeket lefest, flamand festő ecsetére emlékeztet.

Ligeti könyve, mint a Mikóé, a román uralom alatt eltelt huszonkét év történetét szintén öt részben tárgyalja, de ez csak véletlen, a korszakok beosztása különbözik. „Tragikus előjáték, 1918—1919“ az első; „a hőskor, 1920—1925“ a második; „a virágzás kora, 1926—1930“ a harmadik; „a helytállás kora, 1931—1937“ a negyedik és „a hanyatlás, 1938—1940“ az utolsó rész.

A könyv Erdély szellemi életének, tehát irodalmi eseményeinek történetét foglalja magába, de a háttérben minduntalan felbukkan a politika. Ligeti szoros összefüggést lát irodalom és politika között s „író“ alatt egy tág kört ért, újságírót, publicistát, független gondolkozásuk sőt szép könyvek bolondjait is, akik mind azt vallják, hogy „Erdélyben minden írói megnyilatkozás politikai megnyilatkozás is, nem is igazi író, kinek leikéből nem a közösség fájdalma beszél és egy sort sem lehet leírni anélkül, hogy az ember ne népe javára gondoljon. Ha nem is azt az utat követik, melyet a napi politika megjelöl: gyűlést összehívni, azon elnökölni, bizottságokat létesíteni, a maguk módja szerint mindenről megvan a maguk véleménye és minden kisebbségi megnyilatkozást befolyásolni, irányítani kívánnak. Ma ők testesítik meg a valóságot, szemben azokkal, akik álmodoznak... Ekkor írta Reményik Sándor a következő sorokat:

Mikor a lét pillérjei inogtak
És mint a viasz minden lehajolt,
Egyetlen ércnél szilárdabb valóság,
Egyetlen tett: a költő álma volt!

Hát talán egy kis túlzás is ez, van benne sok igaz is, ha a huszonkét évre gondolunk. Igaz, hogy Végvári verseivel politikát csinált s igaz, hogy az 1920-iki röpiratot Kós Károly szerkesztette; de a csúcsai paktum magyar szerzőit legfeljebb „a szép könyvek bolondjai“-nak kategóriájába lehetne sorozni. Goga Oktavián az oláh oldalon volt és oláh politikát csinált. A Szépmíves Céhet sem igen lehet politizálással vádolni, de a marosvásárhelyi találkozót Tamási Áron hívta egybe. Természetes és kétségtelen azonban a magyar sajtó óvatossága mikor minden cikk megett a hadbíróági eljárás és fegyház réme állott. A dicséret, amivel Ligeti a sajtót illeti, hatványozottan igaz.

Ligeti munkájának legértékesebb részei közé tartoznak azok a jellemzések, melyeket a szereplő személyekről nyújt. Apáthy Istvánról és Reményik Sándorról külön fejezetben szól; mindkettő túl hosszú ahhoz, hogy idézzem, megcsonkítani meg nem tudom. De itt van amit szegény, néhai Kuncz Aladáról, mint szerkesztőről olvasok:

„Kuncz Aladárban az Erdélyi Helikon az eszményi szerkesztőt találta meg. Első sorban roppant áttekintése volt a jelenkori európai irodalomról. Azután ízlése, kritikai határozottsága, mértéke fölébe emelte

minden Erdélyben élő kritikusnak. Valóban páratlan szerkesztői egyéniség. Képességeit megmutatta már az Ellenzéknél, ahol az irodalmi mellékletet szerkesztette. Remek ösztönzései, kifogyhatatlan ötletei voltak és megvolt benne az eltökéltség, hogy kicsikarja az erdélyi humusz minden szellemi titkat. És volt benne különös szeretetreméltó báj; kéziratokat olyan grandezzaival utasított vissza, mintha jutalmazott volna. Hosszú, fájdalmas betegsége rövid egyévi szerkesztés után kiverte kezéből a szerkesztőségi tollat.“

S ez a pár jellemző sor az élő Kós Károlyról:

„Kalotaszegnek úgyis, mint csecsemő köztársaságnak... úgyis—ez már sokkal komolyabb — mint erdélyi Piemontnak Cavourja volt Kós Károly, kinek lelki szeme már látta a lobogót, melyet ő tervez meg, a pénzérmét, melyet ő vés ki és ő veret ki a bánffyhungyadi állami pénzverdében, de az idők vihartölcésére megforgatta ezt a bizarr tervezskét és a köztársasági államból nem maradt más, mint Kós Kalotaszeg című könyve, melyet tíz-tizenkét év múlva a maga kis népi külön társadalmának megörökítésére fog megírni.“

Sokat tudnék idézni Ligeti könyvéből, de azt ajánlom az olvasónak vegye maga a kezébe és lássa, hogy megtud-e válni tőle, míg el nem olvasta a könyv végső konklúziójáig: „Az erdélyi magyar társadalmat a szellem tartotta meg, a szellem pedig az igazság és az igazságra támaszkodó erkölcsi tudat erejéből táplálkozott“.

Még egy könyv van előttem, melyről szívesen írok olvasóimnak: „A Tribuna és a magyarországi román közvélemény“, szerzője Bíró Sándor. A könyv más korról és más stílusban van írva, mint Mikó és Ligeti könyvei. Nem a tegnapról, hanem a tegnapelőtről szól, az első világháborút megelőzően a múlt század nyolcvanas és kilencvenes éveiről, mikor a románság a magyar állam elleni küzdelmeit folytatta. Olyan tárgykör ez, mellyel a múltban egyedül Jancsó Benedek foglalkozott. Jancsó nagy műve befejezetlen maradt s most e korszak történetének megírása is az új nemzedéket terheli. Valami történt is már: Tóth András megírta az erdélyi román kérdés állapotát a tizennyolcadik században, Polónyi Nóra a „Liga culturală“ működéseit, Juhász István a fejedelmek reformáló törekvéseit s most Bíró Sándor könyve az erdélyi román napilap, Tribuna közvélemény kialakító hatását ismerteti.

Mikor a könyvet kezembe kaptam, véletlenül utolsó lapjára nyitottam s szemem megakadt a következő sorokon:

„A Tribuna húszéves munkájával a magyarországi románság életét gyökeresen megváltoztatta. A román faj és nép felsőbbrendűségének tudatát a Tiszától a Dnyeszterig terjedő nép nagyságának, a román összetartás erejének érzését a Tribuna ébresztette fel és erősítette meg a magyarországi románokban. A szebeni lap teremtette meg a román nyelv és közművelődés egységét. Az ő műve a magyarországi román középosztály és parasztság összefogása. Ez összefogás legnagyobb politikai erőfeszítése a memorandum, valamint a románság szerves bekapcsolása a romániai politikai viszonyokba. Magyar szempontból nézve a Tribuna akadályozta meg a magyarországi románságnak a magyar állam viszonyaiba való beletörődését és a magyar-román megbékélést. A szebeni lap terjesztette el a románság tömegei között az irredenta érzéseket és a magyarság alacsonyabbrendű voltára vonatkozó felfogást. A Tribuna jelentősége tehát valóban korszakalkotó a magyarországi románság történetében. Ezt a románságot lelküeg a Tribuna készítette fel arra a harcra, melytől a legtöbb román a magyar állam bukását és a Tiszától a Dnyeszterig terjedő Nagy-Románia megvalósulását várta.“

Túlzás — gondoltam; ilyen nagy, döntő befolyása egy napilapnak nem lehet s ezzel a gondolattal kezdtem a könyv olvasásába.

A román nemzetiségi politika a múlt század nyolcvanas éveiben kátyúban volt. Akik aktívak tudtak és szerettek volna lenni, azokat passzivitásra

kötelezte a fegyelem; a mérsékeltek lehetőség után jártak, hogy a magyarsággal együtt élhessen a román. Dákoromán eredet, Erdély autonómiaja s még inkább az unió gondolata Romániával, elárvult. A román politika tespedésnek indult.

Ebben a helyzetben állt össze tíz jómódú brassói és szebeni román s alapította meg a „Tribunát”. „A román népre nézve legnagyobb szerencsétlenség lenne a magyarokkal való megbékélés”, írta később Slavici, a lap szerkesztője. „Nem akarták ezt megérteni politikusaink, de megértették azok a jó, gyakorlati érzékű emberek”, kik megvették a nyomdát s megindították 1884 áprilisában a „Tribunát”. A lap nem egészen húsz évig élt, utolsó száma 1903 április 16-ikán jelent meg, de e rövid idő alatt megtette kötelességét.

Bíró könyve két részből áll: az első a Tribuna előtti román sajtó fejlődését, a második rész magának a Tribunának a történetét adja. Elképzelem a fáradságos, idegölő munkát: egy politikai napilap húsz esztendei évfolyamainak minden szavát átnézni és a sok salak, a sok semmi közül kiválasztani azt, ami felhasználható, azokat a cikkeket, melyek gyűlölik a magyart, piszkolják államát.

Bíró Sándor mindenekelőtt összeállította a román kérdés lényegét, mivelőtát, úgy amint azt össze lehetett szedni a lap cikkeiből, ab ürbe condita, 1884 ápriliséig. Kis remekmű ez az összeállítás, sehol a román kérdés lényegét és történetét 3—4 oldalon jobban elmondva nem láttam; aki tíz perc alatt szabatosan ismerni akarja a román kérdést, olvassa el.

Azután következik a románság nyolcvanas- kilencvenes évekbeli helyzetének összeállítása: a magyar elnyomás, a sérelmek, a közigazgatás terrorja, az iskolák tönkretétele, a nyelv üldözése, úgy amint a Tribuna cikkei megírták.

A sérelmek után Bíró Sándor a Tribunának a magyar állammal szemben követendő politika eszközeinek és céljának ismertetését állítja össze. Ezeket a lapokat olvasva, nem lehet ember, aki a legnagyobb bámulatba ne essék: lehetett egy országban így írni? Lehetett egy ország alkotmánya, területi integritása ellen ilyen nyíltan, papírra nyomva izgatni? Hiszen tudjuk, hogy voltak sajtóperek, ültek román újságírók és strómanok Vácott, de ha akkor mi jobbára nem tudtuk, hogy miért, ezek a lapok felvilágosítanak.

A Tribuna szerint a román politika kitűzött, nyílt és el nem hallgatott célja, hogy Magyarország „poiiglott”, többnyelvű állammá váljék. „Mi azon elemek élére kell, hogy álljunk”, írta a lap, „melyek hozzánk hasonlóan azt kívánják, hogy Magyarország maradjon az, ami mindig volt: többnyelvű állam, melynek közjoga is ebben az értelemben fejlődik”. Ennek első feltétele, a román politika első feladata: Erdély önkormányzata, hogy „ne legyünk kényszerítve az egész magyar államhatalommal harcolni”. Addig azonban szükség van a harcra, mert a magyar állam a románság megsemmisítésére tör. „A román nem hiszi”, írta a lap, „hogy a magyar uralomnál elviselhetetlenebb lenne a világon”. S aztán leírta a következőket: „Ha a magyarok vakon dolgoznak Magyarország magyar nemzeti állammá való átalakításáért, minket arra kényszerítenek, hogy vakon dolgozzunk Magyarország megsemmisítéséért.” És tovább: „Ha a magyar államban a román faj megerősítése nem lehetséges, akkor nem marad más hátra, mint a magyar állam megsemmisítése érdekében a magyar faj minden ellenségével való szövetekezés” ... „Hogy a magyar államot alapjaiban rázkódtathassuk meg, gyűjtjük össze minden ellenségét, egyesüljünk velük s bárhol járunk, tegyük ellenségévé az embereket.” A románok lelkében az elnyomás miatt óriási feszítőerő halmozódott fel. „Mi engedelmeskedünk, de szaporodunk, túrunk és visszatartjuk magunkat, hogy holnap vagy holnapután, egy szép napon, kiröb-banjon mindaz a keserűség, düh és gyűlölet, mely felhalmozódott bennünk.” És végül leírja a lap a következőket: „Ne álljanak elő a magyarok folyton azzal, hogy ez a föld magyar és csak magyar, mert arra kényszerítik a románokat, hogy bizonyítsák be, hogy ez a föld román, vagy — pusztaság.” És pár héttel később: „Ha a magyaroknak szabad volt a mi akaratunk ellenére Erdélyt Magyarországgal egyesíteni, nehéz a románokat meggyőzni arról, hogy nekik nem szabad ugyancsak a magyarok akaratát ellen Erdélynek valamely más állammal való egyetértésére törekedni.”

Így írhatott román lap Magyarországon. És az írásnak megvolt az eredménye, a könyv egy fejezete erről szól.

Eredmény főleg kettő volt: a nép, a parasztság körében az összetartás létrehozása, a román öntudat felkeltése. „Mi erősek vagyunk, mert a néppel a legszorosabb összeköttetéseink vannak ... Mi nem úgy jelenünk meg a közéletben, mint egyedülálló emberek, hanem mint nagy és szervezett csapatok.“ A másik: a magyar engesztelhetetlen gyűlölete, jó román nem állhat szóba magyarral. „Nekünk jogunk van gyűlölni, lenézni és üldözni azokat, akik akár nyíltan, akár titokban egyesülnek a magyarokkal. Ez a gyűlölet, lenézés és üldözés olyan biztos, mint a világosság napfelkelte után.“

A tanítás politikai eredménye meg is volt: a híres memorandum és a passzivitással való felhagyás, ha nem egészen, de nagyrészen a Tribuna érdeme.

Bíró Sándor könyve a szó szoros értelmében megrendítő olvasmány: előttünk áll a Tribuna, mint egy nép elvakult gyűlöletre tanításának kátéja.

Bíró Sándor pedig ne tegye le a pennát, hanem dolgozzék; írjon, szedje össze és hozza szemünk elé annak a politikának többi részletét is, melynek a rettenetes huszonkét évet köszönjük, a Mikó és Ligeti könyveiből megismert huszonkét évet.

Három könyvet dicsértem meg, nem azért, mert erdélyiek, nemcsak azért, mert jók, hanem, mert nagyon szeretném, hogy mindenki kezébe vegye és elolvassa. Azokban a nekrológokban, melyeket évekkal ezelőtt Jancsó Benedekről és Moldován Gergelyről írtam volt, panaszkodtam, hogy munkáikat senki sem olvasta és ma is felvágatlanul hevernek antikváriusok boltjaiban. Ne legyen ezeknek a könyveknek is az a sorsa. Egy téglával járul a magyar jövő alapjának szilárdságához, aki ezt a három könyvet megismeri.

SZASZ ZSOMBOR